

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของการวิจัย

การพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจที่ผ่านมาได้มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจตามระบอบทุนนิยม ซึ่งเชื่อกันว่าจะสามารถทำให้ประเทศก้าวหน้าและยกระดับความอยู่ดีกินดีของประชากร การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทุนนิยมได้ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนสะดวกสบายขึ้นกว่าในอดีตมาก สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548) ได้แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์การพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 – ฉบับที่ 9 ในระยะที่ผ่านมาว่า ได้ส่งผลให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าตามแบบทุนนิยม ซึ่งนำไปสู่ความทันสมัย เปิดโอกาสให้กับประชาชน มีการเรียนรู้อย่างไร้พรมแดน และมีความเจริญด้านวัตถุในระดับที่ทัดเทียมกับต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม กลับพบว่าการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคมไทยในทุกๆ ระดับ ที่สำคัญ ได้แก่ ความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม ขาดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ค่านิยมของการใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายเปลี่ยนไปเป็นการฟุ้งเฟ้อตามแบบสังคมบริโภคนิยม สถาบันครอบครัวและชุมชนอ่อนแอ และยิ่งก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย

การพัฒนาที่มุ่งไปที่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกระแสหลักตามคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เป็นภาพมายาด้านวัตถุที่ไม่ได้คำนึงถึงความสุขทางจิตใจและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และทำให้เกิดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ (วิสุทธ์ ไบไม้, 2557) เนื่องจากการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางดังกล่าวอาจละเลยการพัฒนาในมิติสังคมและวัฒนธรรม ทำให้คนในสังคมพึ่งตนเองได้น้อยลง ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรมไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ การพัฒนาในอดีตจึงเป็นการพัฒนาที่มองข้ามชุมชน ซึ่งถือเป็นรากฐานของความเข้มแข็งในการพัฒนาประเทศ

เป็นที่น่ายินดีว่าแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในปัจจุบันได้คำนึงถึงการพัฒนาที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนเป็นหลัก อีกทั้งยังมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาที่ตระหนักถึงความสำคัญของชุมชนในฐานะที่เป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศ (อาภรณ์ จันท์สมวงศ์, 2544) ความเข้มแข็งของชุมชนจึงได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่เป็นทางเลือกของการพัฒนา

(นภาพร หะวานนท์, เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, สุรุจภูมิ บัดโธสง, นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล, และปาน จักร เหล่ารัตนวงษ์, 2550) ภาครัฐ ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ต่างให้ความสำคัญและร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างเต็มที่

การพัฒนาชุมชนในประเทศไทยให้เข้มแข็งได้มีการดำเนินการและมีการปรับเปลี่ยนในเชิงคุณภาพที่น่าสนใจในหลายประการ เช่น การมีนวัตกรรมใหม่ในการทำงานของชุมชน การพลิกฟื้นชุมชนท้องถิ่น การเกิดขึ้นขององค์กรชุมชนเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา มีการใช้การจัดการความรู้เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และมีแหล่งเรียนรู้ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ (อัมพร แก้วหนู, 2550) ดังกรณีตัวอย่างของชุมชนวังจันทน์ ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งได้มีการดำเนินการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งโดยผ่านการพัฒนาครอบครัวต้นแบบ และศูนย์การเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาความยากจน การพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชน การพัฒนาผู้นำและเครือข่ายผู้นำหรือปราชญ์ชาวบ้านเพื่อพัฒนาชุมชนและสุขภาวะอยู่ดีมีสุข การดำเนินงานการพัฒนาที่ชุมชนวังจันทน์ได้ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ฝึกสวนครัวรั้วกินได้ เครือข่ายการเรียนรู้สมุนไพร เครือข่ายการเรียนรู้เกษตรผสมผสาน เครือข่ายการเรียนรู้ทอผ้า และเครือข่ายการเรียนรู้สุขภาพ เป็นต้น (ฉลาด จันทรสสมบัติ, ทานตะวัน สิงห์แก้ว, ประจักษ์ อาษารง, และรุ่งทิพย์ สิงพร, 2554)

อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนในกระบวนการจัดการของชุมชนของไทยในช่วงที่ผ่านมา นั้นยังมีปัญหาในบางประการ โดยเฉพาะการขาดความต่อเนื่องของการพัฒนา (วรรณธรรม กาญจนะสุวรรณ, 2553) อีกทั้งยังอาจมีปัญหาในเรื่องของความไม่สมดุลกันระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการสร้างความเข้มแข็งจากการพึ่งตนเองและภูมิคุ้มกันในแง่ของการพัฒนาคนในชุมชน ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ยังทำได้ไม่เต็มที่ (ณรัชชร์ ศรีทอง, 2554) การขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนภายใต้โลกยุคใหม่จึงควรได้มีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่นพึ่งตนเอง สร้างความเป็นธรรม ความเป็นเจ้าของทั้งวิถีชีวิต และควรมีความสามารถในการบริหารจัดการความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน แนวทางดังกล่าวนี้ถือเป็นการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2551)

ชุมชนพูนป่าเพ็ญ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ถือเป็นชุมชนหนึ่งของกรุงเทพมหานครที่มีความเข้มแข็งโดยได้รับรางวัลต่างๆ เช่น โล่เกียรติคุณชุมชนดีเด่นพ.ศ. 2543 จากสภาสังคมสงเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์แห่งประเทศไทยรางวัลรางวัลชุมชนสีเขียวดีเด่น ชนะเลิศระดับกลุ่มเขต (กรุงธนเหนือ) พ.ศ. 2545 รางวัลชุมชนสีเขียวดีเด่น ระดับกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2544-2545รางวัลเกียรติบัตรชุมชนเข้มแข็งปลอดภัยน้ำยุงลาย พ.ศ. 2546 ระดับศูนย์สาธารณสุขชุมชน และยังได้รับรางวัลชุมชนสาธารณสุขมูลฐานดีเด่น ระดับ

กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2547 เป็นต้น (สำนักงานเขตภาษีเจริญ, 2557) ความเข้มแข็งของชุมชนพิจารณาได้จากความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน และความรักและหวงแหนชุมชน ดังนี้

ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ชุมชนพูนบำเพ็ญเป็นชุมชนที่มีอิสระในการกำหนดทางเลือกในการจัดการกับปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน โดยสังเกตได้จากการพลิกฟื้นชุมชนภายหลังจากวิกฤตน้ำท่วมในช่วงปี 2554 หรือสังเกตได้จากการพัฒนาตลาดบางเขื่อนหนึ่งขึ้นในพื้นที่ของชุมชน ซึ่งนอกจากจะเป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนแล้ว รายได้ส่วนหนึ่งยังได้ถูกนำมาใช้เพื่อระดมทุนสำหรับการทำประโยชน์ต่อชุมชนต่อไป นอกจากนี้การพึ่งตนเองของชุมชนพูนบำเพ็ญยังสังเกตได้จากการรวมกลุ่มปลูกกล้วยไม้ กลุ่มแม่บ้านผลิตข้าวเกรียบสมุนไพร กลุ่มแม่บ้านข้าวแต่นสมุนไพร และกลุ่มแม่บ้านน้ำพริกเผากกล้วย (สำนักงานเขตภาษีเจริญ, 2557) กลุ่มแม่บ้านเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มที่นำรายได้เข้าสู่ชุมชน เป็นการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านโดยไม่ต้องพึ่งหน่วยงานภายนอก

ในแง่ของความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน ข้อมูลเบื้องต้นแสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนพูนบำเพ็ญมีความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต สามารถพิจารณาได้จากความไว้วางใจ ความใกล้ชิดกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นตัวบ่งบอกถึงระบบความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน รวมทั้งพิจารณาได้จากการสร้างระบบสวัสดิการของชุมชนขึ้นมา ทำให้ชุมชนมีหลักประกันในการบริโภคของคนในชุมชน ดังเช่นการที่ชุมชนมีจำนวนเงินในกองทุนหมู่บ้านร่วม 10 ล้านบาท ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและระบบสวัสดิการของชุมชนนี้ถือเป็นระบบที่เกื้อหนุนทำให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังสามารถพิจารณาความมั่นคงปลอดภัยในแง่ของอาชญากรรม และความปลอดภัยของสมบัติสาธารณะ ทางด้านการมีวิสัยทัศน์ของชุมชน สมาชิกในชุมชนพูนบำเพ็ญมีความเข้าใจในสภาพของชุมชน มีการประชุมเพื่อประเมินปัญหาหรือโอกาสในอนาคตของชุมชนว่าควรเดินไปอย่างไร ชุมชนมีการประชุมเดือนละ 2 ครั้งเพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งช่วยให้เกิดการระดมความคิดเพื่อแก้ปัญหาให้กับชุมชน

ความรักและหวงแหนชุมชน คนในชุมชนพูนบำเพ็ญเป็นกลุ่มคนที่มีความรัก ความรู้สึกภูมิใจเป็นเจ้าของชุมชน รวมทั้งมีความภาคภูมิใจและได้สืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากการมีกลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน เช่น ครูประกาศ ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องของงานปั้น ครูจุ่มที่มีความสามารถทางด้านดนตรีและรำไทย เป็นต้น ครูทั้งสองได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาในเรื่องนี้ไปยังเยาวชนของชาวพูนบำเพ็ญมาอย่างต่อเนื่อง เยาวชนที่มาเรียนรู้งานปั้น รำไทย หรือดนตรีไทยนั้นต่างเข้ามาเรียนรู้ด้วยความสนใจ ด้วยใจรัก และด้วยความภาคภูมิใจในสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง

จากตัวอย่างความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนพูนบำเพ็ญเป็นพื้นที่นำศึกษาเพื่อค้นหาบริบท คุณลักษณะ และปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน รวมทั้ง

นำเสนอกลยุทธ์เพื่อพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืนเป็นอย่างไร ทั้งนี้โดยมีประเด็นคำถามที่น่าสนใจ คือ “ทำอย่างไรถึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืน” คำตอบต่อคำถามเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน บทเรียนที่ได้จะเป็นประโยชน์สำหรับชุมชนอื่นๆ ที่ยังอยู่ในสภาพอ่อนแอได้มีโอกาสในการเรียนรู้ประสบการณ์ที่ได้จากชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนสู่ความเข้มแข็งและความยั่งยืนต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์การวิจัย มีดังนี้

1.2.1 เพื่อศึกษาสภาพบริบทของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของชุมชนพุนบำเพ็ญ

1.2.2 เพื่อศึกษาคุณลักษณะและปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนพุนบำเพ็ญ

1.2.3 เพื่อนำเสนอกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหาครอบคลุมการศึกษาบริบทชุมชน ได้แก่ ความเป็นมาของชุมชน สภาพทางกายภาพของชุมชน สภาพทางสังคมเศรษฐกิจ วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เชื่อมโยงกับความเข้มแข็งของชุมชน มีการศึกษาถึงคุณลักษณะของชุมชนที่คนในชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก คนในชุมชนมีความปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักและหวงแหนชุมชน มีวิสัยทัศน์สามารถคาดการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งมองเห็นแนวทางการแก้ปัญหาเหล่านั้น วิเคราะห์กระบวนการ การดำเนินงาน และปัจจัยแห่งความสำเร็จที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง การเรียนรู้เพื่อชีวิต ความสัมพันธ์เชิงสังคม เครือข่ายชุมชน และผู้นำตามธรรมชาติ มีการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค เพื่อพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน

ขอบเขตเชิงพื้นที่ คือ เลือกศึกษาชุมชนพุนบำเพ็ญ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่วิจัย ชุมชนพุนบำเพ็ญถือเป็นชุมชนหนึ่งของกรุงเทพมหานครที่มีความเข้มแข็งโดยได้รับรางวัลต่างๆ เช่น โล่เกียรตินิยมชุมชนดีเด่น รางวัลรางวัลชุมชนสีเขียวดีเด่น รางวัลชุมชนเข้มแข็งปลอดภัยน่าอยู่ และรางวัลชุมชนสาธารณสุขมูลฐานดีเด่น เป็นต้น ชุมชนพุนบำเพ็ญเป็นชุมชนที่มีอิสระในการกำหนดทางเลือกเพื่อจัดการกับปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับชุมชน เป็นชุมชนที่มีการจัดการตนเองโดยไม่ได้รอการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนยังมีความไว้วางใจ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รวมทั้งเป็น

ชุมชนที่มีความรัก มีความภาคภูมิใจ และได้สืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงถือเป็นชุมชนที่เหมาะสมสำหรับใช้เป็นพื้นที่ศึกษา

ขอบเขตด้านระยะเวลา เก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 – พฤษภาคม พ.ศ. 2559

1.4 ประโยชน์ที่ได้รับ

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย มีดังนี้

1.4.1 ได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับสภาพบริบทของชุมชนทั้งในแง่ของความเป็นมา สภาพทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของชุมชน เป็นประโยชน์สำหรับชุมชนในการวางแผนการดำเนินงานสำหรับการพัฒนาชุมชนที่จะเกิดขึ้นต่อไป

1.4.2 ได้ทราบกระบวนการ การดำเนินงาน และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน เป็นประโยชน์สำหรับนักวิชาการ และนักพัฒนาชุมชน รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องสำหรับใช้เป็นแนวทางในการทำงานด้านการพัฒนาชุมชน

1.4.3 ได้กลยุทธ์การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน เป็นประโยชน์สำหรับชุมชนผู้นำแก้ปัญหาในการนำไปใช้เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนร่วมกัน รวมทั้งยังเป็นประโยชน์สำหรับชุมชนอื่นในการนำประโยชน์ที่ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาชุมชนของตน

1.5 นิยามศัพท์

นิยามศัพท์สำคัญที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

1.5.1 กลยุทธ์การพัฒนาชุมชน หมายถึง การดำเนินการแก้ปัญหาของชุมชนและปรับเปลี่ยนชุมชนให้ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการตนเองและพึ่งตนเองได้

1.5.2 ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ประชาชนที่อยู่ในชุมชนมีความมั่นคง มีความปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักและหวงแหนชุมชน และชุมชนมีวิสัยทัศน์ที่ดี

1.5.3 การพัฒนาสู่ชุมชนยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุลกันระหว่างการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม โดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การพัฒนาคนในชุมชนซึ่งเป็นรากฐานของความยั่งยืน